

ქეთევან გარდაფხაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

ჰეროდოტე – ცნობები კავკასიის შესახებ

საკვანძო სიტყვები: ჰეროდოტე; კავკასია; სასპეირები.

ჰეროდოტე, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე უფრო ძველ ინფორმატორს კავკასიის შესახებ. ფაქტობრივად, იგი არის პირველი ავტორი, რომელთანაც იკვეთება კავკასიის ცნება და ყალიბდება კავკასოსის აღმნიშვნელი ტერმინის ყველა ძირითადი ვარიანტი: ὁ Καύκασος (I. 203. 204) – კავკასოსის აღმნიშვნელი სახელი, კავკასიის ქედის აღმნიშვნელი სახელი Καύκασος (III. 97), ასევე Καυκάσιον ἦρος (I. 104).

სტატიაში განვიხილავ ჰეროდოტეს მიერ მოწოდებულ რამდენიმე ცნობას (კოლხთა წარმომავლობა, აიასა და კოლხეთის ერთად მოხსენიება, სასპეირები), რომლებიც დღემდე მეცნიერთა შორის კამათს იწვევს, წარმოვადგენ როგორც ამ საკითხთა კვლევის საერთო სურათს, ასევე საკუთარ დამოკიდებულებას კონკრეტულ პრობლემასთან დაკავშირებით და კიდევ ერთხელ გავამახვილებ ყურადღებას იმაზე, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია ბერძნული ისტორიოგრაფიის შესწავლის როლი ანტიკური კავკასიის პრობლემატიკის კვლევისას.

ყურადღებას შევაჩერებ ჰეროდოტესთან დაცულ სამ ცნობაზე:

I. კოლხთა წარმომავლობის საკითხი. ჰეროდოტე თავისი „ისტორიის“ II თავში (103-105) გადმოგვცემს: „მან ეს გააკეთა და გადაიარა ხმელეთი, ვიდრე აზიიდან ევროპაში არ გადავიდა და დაიმორჩილა სკვითები და თრაკიელები. მე ვფიქრობ, რომ ის უშორესი ადგილი, სანამდეც მივიდა ეგვიპტელთა ლაშქარი, სწორედ აქ იყო, რადგან ამათ ქვეყანაში კიდევ ჩანს მათ მიერ დაყენებული სვეტები, ხოლო ამათზე უფრო შორს კი აღარ არის. აქედან შემობრუნდა და უკან წავიდა. შემდეგ კი მდინარე ფასისთან იყო. მე არ შემიძლია დაბეჯითებით იმის თქმა, რომ ამ ადგილას თვით მეფე სესოსტრისმა გამოჰყო თავისი ლაშქრის რაღაც ნაწილი და დატოვა აქ, ამ ქვეყნის მცხოვრებლად, ან კიდევ იმისი, რომ ზოგიერთი ჯარისკაცთაგანი, გადაღლილი ხეტიალით, დარჩა მდინარე ფასისთან. მაგრამ ცხადია, რომ კოლხები ეგვიპტელები არიან. ამას მე თვითონ მივხვდი იმაზე უწინ, ვიდრე სხვათაგან მოვისმენდი და ისე ვიტყოდი. და რადგანაც ამას ვფიქრობდი, შევეკითხე ორივეს, კოლხებს უკეთ ახსოვდათ ეგვიპტელები, ვიდრე ეგვიპტელებს კოლხები. ეგვიპტელები ამბობენ, რომ მათი აზრით, სესოსტრისის ლაშქრიდან არიან კოლხები და მე თვითონაც ასევე მეჩვენებოდა, რადგან კოლხები შავგვრემანები არიან და ხუჭუჭთმიანები (მაგრამ ეს არაფერს ნიშნავს, რადგან სხვებიც არიან ასეთები), მაგრამ ამასთანავე და უფრო მეტად ამას მოწმობს ის, რომ ყველა ხალხთაგან მხოლოდ კოლხები, ეგვიპტელები და ეთიოპელები არიან, რომლებიც თავიდანვე აწარმოებენ წინადაცვეთას. ხოლო ფინიკიელებმა და იმ სირიელებმა, რომლებიც პალესტინაში არიან, როგორც თვითონაც ამბობენ, ეგვიპტელთაგან ისწავლეს, ხოლო სირიელები,

რომლებიც მდინარე თერმოდონტთან და პართენიოსთან ცხოვრობენ, და მაკრონები, რომლებიც მათი მეზობლები არიან, ამბობენ, რომ კოლხთაგან ისწავლეს ეს ახლახან. მხოლოდ ესენი არიან ის ადამიანები, რომლებიც წინდაცვეთას ახდენენ და ჩანს, რომ ესენიც ეგვიპტელების მსგავსად აკეთებენ ამას, ხოლო ეგვიპტელთა და ეთიოპელთა შესახებ არ შემოიძლია ვთქვა, თუ რომელმა ისწავლა ამ ორს შორის მეორისგან. რაღაცა ძალიან ძველი ჩანს ორივეგან. ხოლო იმის დიდ საბუთად, რომ ხალხმა ეს ეგვიპტელთაგან ისწავლა მათთან შერევის საფუძველზე, მეჩვენება შემდეგი: ის ფინიკიელები, რომლებიც ელადასთან ურთიერთობაში არიან, აღარ ზამავენ ეგვიპტელებს იმ საქმეებში, რაც სარცხვინელს ეხება და შვილების წინდაცვეთას აღარ ეწევიან. კიდევ სხვა რამის თქმა შემოიძლია კოლხების შესახებ, რითიც ისინი ეგვიპტელების მსგავსნი არიან. მხოლოდ კოლხები და ეგვიპტელები ამუშავებენ სელს ერთნაირად; მთელი ცხოვრება და ენა მსგავსი აქვთ ერთმანეთის. კოლხურ სელს ელინები სარდონულს უწოდებენ, ეგვიპტიდან შემოსულს კი – ეგვიპტურს“ (Hdt. II. 103-105)¹.

ანტიკურ ტრადიციაში ეს ცნობა ერთადერთი არ არის. ამ ინფორმაციას გარკვეული ცვლილებით გვაწვდიან სხვადასხვა პერიოდის ავტორები (Diod. Sic. I. 55; Amm. Marc. 22.8.24; Agath. II. 18; schol. Ap. Rhod. IV. 277; schol. Pind. 377(212); Tzetz. schol. Alex. 887; Val. Flac. *Argon.* V. 418 და სხვა).

ჰეროდოტეს ცნობას კოლხთა ეგვიპტელებისაგან წარმომავლობის შესახებ ქართველ მეცნიერთა აბსოლუტური უმრავლესობა სკეპტიკურად უყურებდა. ალ. ჭყონია უარყოფდა კოლხთა

¹ სტატიაში დამოწმებული ჰეროდოტეს თარგმანი ეკუთვნის თ. ყაუხჩიშვილს. ჰეროდოტე 1975, 155-156

წარმოშობის ამ ვერსიას². დ. ბაქრაძე ამ ცნობას მითად მიიჩნევს³. მ. ჯანაშვილს კოლხთა ეგვიპტელობა საეჭვოდ არ მიაჩნდა და ამ დებულების გასამყარებლად მოჰყავდა ენობრივი და რელიგიური თითქოს მსგავსი მასალა ქართულიდან და ეგვიპტურიდან. ს. კაკაბაძისთვის სესოსტრისის ლაშქრობა და მდინარე ფაზისზე ეგვიპტელთა კოლონიის დაარსება ისტორიულ-რელიგიური თვალსაზრისით ძიებას მოითხოვს, მაგრამ ეგვიპტელთა და კოლხთა ენებს შორის მსგავსება ჰეროდოტეს დროს ს. კაკაბაძეს დადასტურებულად მიაჩნდა (იგი ნ. მარის იაფეტური თეორიის ძლიერი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, რის გამოც თავის დაშვებებში კიდევ უფრო შორს მიდის და სვამს საკითხს ქამიტურ და იაფეტურ ენათა ურთიერთობის შესახებ)⁴. თ. ყაუხჩიშვილი არ უარყოფს, რომ შესაძლებელია, ჰეროდოტეს ხელთ ჰქონდა ინფორმაცია, რომლის მიხედვითაც, კოლხები იმ ტერიტორიაზე, სადაც ისინი მას დახვნიენ, ყოველთვის არ მოსახლეობდნენ და საიდანღაც ჩამოვიდნენ და რადგანაც ჰეროდოტესთან ყველაფერი ეგვიპტიდან არის მოსული, კოლხების წარმომავლობასაც იმავე რეგიონს უკავშირებს. მკვლევარი კოლხთა ეგვიპტელები-საგან წარმოშობას განიხილავს როგორც ჰეროდოტეს საერთო ეგვიპტოფილური კონცეფციის შედეგს⁵, რაც ნამდვილად დამაჯერებელი ჩანს, როგორც ის, რომ კოლხები ამ ტერიტორიაზე ყოველთვის არ მოსახლეობდნენ. ამ მოსაზრებას მთლიანად იზიარებდა აკ. ურუშაძე⁶.

² ჭყონია 1890, 107-109

³ ბაქრაძე 1889, 26

⁴ კაკაბაძე 1924, 33

⁵ ყაუხჩიშვილი 1960, 36

⁶ ურუშაძე 1964, 152

ამ ცნობის ინტერპრეტაციის საკითხში მეცნიერებაში გარდატეხის შეტანას შეეცადა პ. კრეჩმერი თავისი 1952 წელს გამოქვეყნებული სტატიით.⁷ პ. კრეჩმერის აზრით, ჰეროდოტეს ცნობის საფუძველს ქმნის ზღვის ხალხთა ისტორიულად ცნობილი გადასახლებები ეგვიპტიდან ანატოლიის სხვადასხვა მიმართულებით. კერძოდ, იგი ფიქრობს, რომ ზღვის ხალხთა სიაში მოხსენიებული შარდანების ტომი⁸ უნდა უკავშირდებოდეს ე.წ. ეგვიპტელ კოლხებს. ძალიან მნიშვნელოვნად მიმაჩნია, რომ მეცნიერი საკუთარ დასკვნას ა.ზახაროვის კვლევის შედეგებით ამყარებს, რომელიც სარდინიასა და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვის ფარგლებში აღმოჩენილ რქოვანჩაფხუტიან და ითიფალიკურ სტატუეტებს პარალელს უძებნის კავკასიაში (ყაზბეგი, ქუთაისი) მოძიებულ ანალოგიური ტიპის სტატუეტებთან. პ. კრეჩმე-

⁷ Kretschmer 1955, 1-9

⁸ შარდანები ეგვიპტურ წყაროებში ძვ. წ. აღ. XIV საუკუნეში (ე.წ. ამარნას პერიოდი) მოიხსენიებიან. პირველად ისინი გვხვდებიან ამარნას წერილებში, როგორც ეგვიპტური ჯარის ნაწილი ბიბლოსში დამახასიათებელი აღჭურვილობით (ჩაფხუტი, რქოვანი წანაზარდი და ბურთი რქებს შორის, მრგვალი ფარი, ხმალი და შუბი). მათ ვხვდებით ამარნაშიც როგორც დაქირავებულ მეზრძოლებს. გარკვეული პერიოდიდან ისინი ეგვიპტის წინააღმდეგ იბრძვიან. ფარაონ მირნეფტაჰის დროს (1223-1203 ან 1237-1217) ისინი ლიბიელების მოკავშირენი არიან ეგვიპტის წინააღმდეგ, ხოლო რამზეს III-ის დროს „ზღვის ხალხთან“ ერთად ეგვიპტეს უპირისპირდებიან. ეგვიპტელები მათ საცხოვრებლად „კუნძულებს ოკეანეში“ ასახელებენ. რამზეს III-ის მიერ ამ გაერთიანების დამარცხების შემდეგ შარდანები ეგვიპტელთა შორის ფრაგმენტულად მოიხსენიება. შარდანებს პირდაპირი კავშირი აქვთ კუნძულ სარდინიის ადრეულ მოსახლეობასთან, რაზეც, ერთი მხრივ, კუნძულის სახელწოდება, მეორე მხრივ, სარდინიაში „ზღვის ხალხთა“ ტიპის სტატუეტების აღმოჩენა მიუთითებს. ამასთანავე, სარდინიაში აღმოჩნდა IX საუკუნის ფინიკიური წარწერა, რომელიც კუნძულს შარდანს (beschander) უწოდებს. რომაულ ეპოქაში კუნძულზე მოჭრილ ფულზე გამოსახულია ფიგურა (Sardus Pater), რომელსაც თავზე ახურავს ისეთი ქუდი, როგორც ზღვის ხალხისთვის იყო დამახასიათებელი. შესაბამისად, XIII-XII საუკუნეში ზღვის ხალხთა ერთი ნაწილი სარდინიაზე დასახლებულა.

რის მოსაზრებას ქართველ მკვლევართაგან პირველად რ. გორდეზიანი გამოეხმაურა და სცადა მისი ვარაუდი დამატებითი არგუმენტებით გაემყარებინა⁹. რ. გორდეზიანი ეგვიპტური წარმოშობის კოლხებს მიიჩნევს კოლხური მოსახლეობის იმ ნაწილად, რომელიც გარკვეულ ეპოქაში შეერწყა ავტოხთონურ კოლხურ მოსახლეობას. ამ ნაწილში, როგორც ვხედავთ, კრემერის, რ. გორდეზიანის მოსაზრება გარკვეულწილად, ემთხვევა თ. ყაუხჩიშვილის, აკ. ურუშაძის მიერ გამოთქმულ ვარაუდს, თუმცა საგულისხმო შესწორებებით. ამ დასკვნის (ეგვიპტური წარმოშობის კოლხები = კოლხური მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც გარკვეულ ეპოქაში შეერწყა ავტოხთონურ კოლხურ მოსახლეობას) საფუძველს მკვლევარს, პირველ რიგში, ჰეროდოტეს ტექსტი აძლევს, სადაც კოლხთა წარმოშობის შესახებ ცნობა უპირისპირდება ცნობებს მეფე აიეტის შესახებ (Hdt. II.3.; VII.193 და სხვა). ჰეროდოტეს მიხედვით, სესოსტრისი ორი თაობით უსწრებს ტროას ომს. სესოსტრისის ძე ყოფილა ფერონი (Hdt. II.111), ხოლო მისი მემკვიდრე – პროტევსი, ტროას ომის თანამედროვე (Hdt. II.112). ჰეროდოტეს ქრონოლოგიით, ტროას ომი XIII საუკუნის 50-40-იანი წლებით თარიღდება¹⁰, ე.ი. სესოსტრისი ძვ. წ.აღ. XIV საუკუნის ბოლოს მოდვანე ფარაონია და კოლხთა გადმოსახლებაც კავკასიაში ძვ. წ.აღ. XIV საუკუნეში უნდა ვიგულისხმოთ. ჰეროდოტესავე ქრონოლოგიით, აიეტიც, სესოსტრისზე ადრე მცხოვრები თუ არა, მისი თანამედროვე მაინც უნდა იყოს. აიეტსაც და სესოსტრისსაც ორი თაობა ამორებს ტროას ომს (აიეტი – მედეა – ტროას ომი; სესოსტრისი – ფერონი – ტროას ომი). შესაბამისად, როდესაც სესოსტრისმა ფაზისისკენ

⁹ გორდეზიანი 2000, 242-250

¹⁰ გორდეზიანი 1970, 144; გორდეზიანი 2007, 433

გაილაშქრა, იქ უკვე მოსახლეობდნენ აიეტის კოლხები. ვფიქრობ, ეს არგუმენტი ძალიან დამაჯერებლად უნდა ჩაითვალოს და მთლიანად გასაზიარებელია.

ნებისმიერი ისტორიული წყარო თავის თავში, როგორც ვიცით, აერთიანებს როგორ სუბიექტურ, ისე ობიექტურ ინფორმაციას. კვლევისას, ვფიქრობ, ძალზე მნიშვნელოვანია სწორედ ასე დახარისხება ინფორმაციის და ანალიზი. ჰეროდოტეს ცნობები კოლხთა შესახებ ორ პლანში უნდა იქნეს განხილული: 1. ჰეროდოტეს სუბიექტური დაკვირვების შედეგი (კოლხების და ეგვიპტელების ენათა მსგავსება, ორივე ხალხი შავგვრემანია, ხუჭუჭთმიანი, მისდევს წინდაცვეთას, სელს ართნაირად ამუშავებს). 2. ცნობები, რომლებშიც ობიექტურად აისახება ძვ. წ. V ს-ში არსებული ინფორმაცია და ვითარება (კოლხებს და ეგვიპტელებს ერთმანეთი ახსოვთ, ეგვიპტელებს კოლხები სესოსტრისის ლაშქრიდან მიაჩნიათ, კოლხურ სელს ეგვიპტურისგან განსხვავებით სარდონიული (σαρδονικόν) ეწოდება.

აბსოლუტურად მისაღებია და ვეთანხმები რ. გორდეზიანს, რომელიც სწორედ ამ მიმართულებით აანალიზებს მოცემულ ინფორმაციას.

როგორც ვიცით, უკანასკნელი ცნობა (კოლხურ სელს ელინები სარდონულს უწოდებენ) და აქ მოხსენიებული ტერმინი σαρδονიკόν მეცნიერებაში აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა: ა) ერთნი მას ლიდის დედაქალაქ სარდესს უკავშირებდნენ და ვარაუდობდნენ, რომ სელმა საბერძნეთში ლიდის გზით შეაღწია; ბ) მეორენი ფიქრობენ, რომ აქ უცნობი სახელის ელინიზებულ ფორმასთან გვაქვს საქმე; გ) ვარაუდობდნენ, რომ სარდეს სელი განთქმული იყო და σαρდონიკონ საუკეთესოს სინონიმად გამო-

იყენებოდა¹¹. რ. გორდეზიანი ზემოთ ჩამოთვლილ მოსაზრებებს არ მიიჩნევს მართებულად და აღნიშნავს, რომ ეგვიპტური და კოლხური სელი ერთმანეთისგან არა ხარისხით (თუმცა, ვფიქრობ, ამის გამორიცხვაც ბოლომდე არ შეიძლება), არამედ სახელწოდების მიხედვით განირჩევა და აღნიშნული ტერმინი არ შეიძლება ქალაქ სარდესიდან ნაწარმოებ ზედსართავ სახელად მივიჩნიოთ, რამდენადაც ბერძნულში სარდელი, როგორც წესი, ტერმინ Σαρδαιός (Σαρδαίος)-ით გადმოიცემა. მკვლევარი ემხრობა იმ მოსაზრებას, რომ ტერმინი უნდა უკავშირდებოდეს „ზღვის ხალხთა“ სიაში მოხსენიებული ეგეოსური ტომის srdn (შარდან) სახელწოდებას¹² და ძირითადად იზიარებს კრეჩმერის ვარაუდს, თუმცა აზუსტებს ზოგიერთ საკამათო საკითხს:

1. არცერთი წყარო, მათ შორის ჰეროდოტე, არ ასახელებს კავკასიაში მოსახლე ხალხებს შორის შარდანას ან მსგავსი სახელწოდების ეთნოსს. ამდენად, შარდანების კავკასიაში მოსახლეობა ვერ მიიჩნევა ფაქტად. ვერ შევეწინააღმდეგებით რ. გორდეზიანს – შარდანების კავკასიაში მოსახლეობა ფაქტად ვერ ჩაითვლება, მაგრამ კ. სარდინიაზე მოძიებული არტეფაქტები (სტატუეტები, მონეტები) და ყაზბეგსა და ქუთაისში მოპოვებული ანალოგიური ტიპის სტატუეტები, ვფიქრობ, ძალიან მნიშვნელოვან ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს საკითხის კვლევისას.

2. ჰეროდოტეს მიხედვით, კოლხურ სელს სარდონულს ელინები უწოდებდნენ არა კოლხების ეგვიპტელებთან დასაკავშირებლად, არამედ დასაპირისპირებლად, რაც ცხადყოფს, რომ ტერმინი σαρδονικός არაფერს ეუბნებოდა ჰეროდოტეს და მის თანამედროვეებს კოლხების და ეგვიპტელების ნათესაობის შე-

¹¹ Wiedemann 2010

¹² Barnett 1969, 171-172

სახებ. თუმცა კონტექსტი, სადაც ამ ინფორმაციას გვაწვდის ჰეროდოტე („კიდევ სხვა რამის თქმა შემძლია კოლხების შესახებ, რითიც ისინი ეგვიპტელების მსგავსნი არიან. მხოლოდ კოლხები და ეგვიპტელები ამუშავებენ სელს ერთნაირად; მთელი ცხოვრება და ენა მსგავსი აქვთ ერთმანეთის. კოლხურ სელს ელენები სარდონულს უწოდებენ, ეგვიპტიდან შემოსულს კი – ეგვიპტურს“) მსგავსების გადმოცემისკენ არის მიმართული და არა პირიქით.

3. კრეჩმერის მიხედვით, კავკასიური რქოვანჩაფხუტიანი სტატუეტები მხოლოდ შარდანების გადმოსახლების შემდგომ შეიძლება გაჩენილიყო, მაგრამ დაზუსტებით ამ მასალის ძვ. წ. XII ს-ის შემდგომი პერიოდით და არა უფრო ადრინდელით დათარიღება მიზანშეწონილი არ არის, რადგანაც რ. გორდეზიანის აზრით, მრავალი ეგეოსურ-კავკასიური შეხვედრა ძვ. წ. XIV-XII სს-ის ეპოქამდე აიყვანება, როდესაც „ზღვის ხალხთა“ ერთი ნაწილი კავკასიის ფარგლებამდე და ურარტუმდე აღწევს. ამ გადმოსახლებათა კვალს რ. გორდეზიანი მიუთითებს როგორც არქეოლოგიურ მასალაში, ასევე ენობრივ მონაცემებში და ყურადღებას რამდენიმე მომენტზე ამახვილებს: ა) ფუძე sard დასტურდება ზოგიერთ ქართულ ტოპონიმსა და საკუთარ სახელში: შარდომეთი (სოფელი ონის რაიონში). სვანეთსა და კოლხეთში ვხვდებით საკუთარ სახელ შარდენს (შარდენი), რომელიც ასირიული იშთარის შესაბამისი ურარტული ღვთაების სახელ Sard-i-ს¹³ ფუძეს, ურარტულ მეფეთა სახელს Sarduri-ს უნდა უკავშირებოდეს. პარალელი შეიძლება გაივლოს Sardus (Pater) – თანაც. ბ) ურარტული სახელი Menua მსგავსებას აჩვენებს კრეტის ლეგენდარული მეფის სახელ Μίνωα-თან, რომლის ფუძეც

¹³ Меликишвили 1960, 76

როგორც კრეტასთან დაკავშირებულ ტერმინში, ისე კარიულ სახელებშიც დასტურდება. გ) საყურადღებოა ურარტულში შემორჩენილი ტერმინის *patari/e* (სოფელი, ქალაქი, დასახლება) კავშირი ლიკიის დასახლების სახელწოდებასთან *patara*. დ) სტეფანოსთან დაცული ცნობა იმის თაობაზე, რომ კრეტულ და ლიდიურ ტოპონიმ *Tápπα*-ს პარალელი ეძებნება კავკასიაში და რომ კავკასიური ტარრა კრეტელთა კოლონიას უნდა წარმოადგენდეს¹⁴, შეიძლება დამატებითი ინფორმაციით შეივსოს: ურარტული წყაროები იცნობენ *tarra*-ს ოლქს თავის მახლობლად და მათ ერთ-ერთ ღმერთს *tarraini* ეწოდება, რაც სავარაუდოდ, *tarra*-ელს უნდა აღნიშნავდეს. რ. გორდეზიანი მას აპოლონის ერთ-ერთ მეტსახელს *Tαρραϊός*-ს უკავშირებს.

ვფიქრობ, წარმოდგენილი ენობრივი ანალიზი კიდევ მეტ დამაჯერებლობას იძენს, თუ გავითვალისწინებთ ჰეროდოტეს მიერ მოწოდებული ცნობის დათარიღებას (ჰეროდოტეს მიხედვით, სესოსტრისი ორი თაობით უსწრებს ტროას ომს. სესოსტრისის ძე ყოფილა ფერონი (Hdt. II.111), ხოლო მისი მემკვიდრე – პროტევსი, ტროას ომის თანამედროვე (Hdt. II.112). ჰეროდოტეს ქრონოლოგიით, ტროას ომი XIII საუკუნის 50-40-იანი წლებით თარიღდება, ე.ი. სესოსტრისი ძვ. წ.ად. XIV საუკუნის ბოლოს მოღვაწე ფარაონია და კოლხთა გადმოსახლებაც კავკასიაში ძვ. წ.ად. XIV საუკუნეში უნდა ვიგულისხმოთ. ჰეროდოტესავე ქრონოლოგიით, აიეტიც, სესოსტრისზე ადრე მცხოვრები თუ არა, მისი თანამედროვე მაინც უნდა იყოს).

II. კოლხეთის თემასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს ჰეროდოტეს ცნობა, სადაც აია და კოლხეთი ერთად მოიხსენიება: „გრძელი ხომალდით მოსცურეს აია-კოლხიდაში,

¹⁴ Fick 1905, 18

მდინარე ფასისთან” (Hdt. I.2)¹⁵; „მიცურავდნენ აიაში, კოლხიდაში” (Hdt. VII.193)¹⁶; „მოვიდა ეს კტისიროსი აია-კოლხიდიდან” (Hdt. VII.197)¹⁷. მეცნიერთა იმ ნაწილისთვის, რომლებიც ლეგენდარული აიას ისტორიულ კოლხეთთან გაიგივების მოწინააღმდეგენი არიან¹⁸, ის ფაქტი, რომ პირველად ჰეროდოტე მოიხსენიებს აიასა და კოლხეთს სინონიმებად, იმაზე მიუთითებს, რომ V ს-ში აიას ლოკალიზაციის თაობაზე სხვადასხვა თეორია არსებობდა. ამიტომაც, მწერალი გამოიყენებს ორივე ფორმატივს. ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ მართებულად აღნიშნავს რ. გორდეზიანი, რომ თუკი V ს-ში აიას მდებარეობასთან დაკავშირებით იარსებებდა სხვადასხვა ჰიპოთეზა, ეს აუცილებლად აისახებოდა ჰეროდოტეს თხზულებაში.

რ. გორდეზიანი ჰეროდოტესთან აიასა და კოლხეთის ერთად და კოლხეთის ცალკე მოხსენიებას ლეგენდარული და ისტორიული კოლხეთის ერთმანეთისგან გამიჯვნის ცდად გაიაზრებს. აია, როგორც ვიციტ, თავდაპირველად ქალაქად მოიაზრებოდა და რ. გორდეზიანის აზრით, კოლხეთის მთავარი ქალაქის სახელწოდების *Kυταία* მეორე კომპონენტიდან წარმოებული სახელი უნდა ყოფილიყო. ტერმინის შექმნის გზა მკვლევარს შემდგენაირად ესახება. ტრადიციაში ოქსუდრის ქალაქის სახელწოდებიდან სახელის წარმოება ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. რამდენადაც ქვეყნის სარეზიდენციო ქალაქის სახელი ბერძნული გადმოცემით *Kυταία* უნდა ყოფილიყო, ამ ქვეყნის მმართველის სახელის წარმოება ოქსუდრის საშუალებით სწორედ ამ

¹⁵ ჰეროდოტე 1975,37

¹⁶ ჰეროდოტე 1976, 472

¹⁷ Ibid , 473

¹⁸ Ivanchik 2007,95; Lesky 1949,22-68; Astour 1965, 283; Drager 1993,315; Haas 1993,

ტოპონიმით იქნებოდა მოსალოდნელი. შემდეგ ფორმა რედუცირდა და მივიღეთ Αἰήτης, ისევე როგორც კვიტაიდან – აია. მართალია აია ქალაქის სახელს უკავშირდება (schol. Od. IV. 228; schol. Tzetz. Lyc. 1024; schol. E. Med. 2; schol. E. Alc. 112; schol. Ap. Rhod. III. 1093; schol. Lyc. *Alex.* 1024; Tzetz. Schol. Lyc. *Alex.* 1024; schol. Ap. Rhod. I. 417; IV. 217; Str. I. 210), თუმცა ხშირ შემთხვევაში ქვეყნის თუ მხარის განზოგადებულ სახელწოდებად წარმოგვიდგება (Mimn. *fr.* 11; Schol. Pind. *Pyth.* IV. 281 a; E. Med. 1, 11 Schol. Pind. *Pyth.* IV. 133 a; Hdt. I. 2; II. 193; VII. 197; Lycoph. *Alex.* 1021-1026; Schol. Ap. Rhod. IV. 131; Ap. Rhod. II. 1267). ყველგან, სადაც ქვეყნის საზღვრებს ადგენენ მწერლები, სწორედ Κοίχ-ს, ხოლო Αἶα-ს პუნქტის ლოკალიზაციისას გამოიყენებენ. ის, რომ განსხვავებით აია-კოლხისგან, ეთნონიმ კოლხებს არასდროს ცვლის სხვა ეთნონიმი ნაწარმოები Αἶα-დან, აფიქრებინებს რ. გორდეზიანს, რომ ქვეყნის სახელწოდება თავიდანვე Κοίχ ფუძისგან წარმომდგარი უნდა ყოფილიყო და იგი გამოიყენება უკვე მიკენურ და არა ურარტულ ეპოქაში, რაზეც, შესაძლებელია, მიკენური ფორმები ko-ki-da და ko-ki-de-გი მიუთითებდეს¹⁹, რომლებშიც მეცნიერთა უმრავლესობა კოლხისს მოიაზრებს.²⁰

მიუხედავად იმისა, რომ რ. გორდეზიანის მიერ საკითხთან ჩატარებული ენობრივი კვლევა ძალიან დამაჯერებელია, მაინც გავიზიარებ თ. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებას, რომ აიასა და კოლხეთის ერთად გამოყენებით ავტორი ერთი და იმავე ტოპონიმის ორ, ძველ და ახალ სახელწოდებას მიუთითებს. ამ დასკვნის გამოტანის საფუძველს მკვლევარს ტექსტში სხვა იდენტური მაგალითები აძლევს: „გაგზავნა კაცები პითოში, დელოფოში“

¹⁹ გორდეზიანი 2009, 75

²⁰ Ibid 469

(Hdt. I. 54); „იონიელებს ეწოდებოდათ პელაზგი აიგიალები“ (Hdt. VII. 94). მოსაზრების გასამყარებლად მოვიხმოთ პაპეს ლექსიკონი, სადაც Πισძ არის ადგილი და ქალაქი დელფო ფოკიდაში. დელფოსთან დაკავშირებით ვკითხულობთ: „ქალაქი ფოკიდაში პარნასთან, განთქმული თავისი აპოლონის ტაძრით და ორაკულით, უწინ პითო ეწოდებოდა“. მეორე შემთხვევაში იონიელები იწოდებოდნენ პელაზგებად, ეგიალებად (პელაზგები და ეგიალები პარალელური სახელებია).

III. თავისი თხზულების IV წიგნში ჰეროდოტე მოიხსენიებს სასპეირებს, რომლებიც შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსა და მეწამულ ზღვას შორის მოსახლე ხალხთაგან ერთ-ერთს წარმოადგენენ. „სპარსელები ცხოვრობენ და აღწევენ სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც უწოდებენ მეწამულს. ამათ ზემოთ ჩრდილოეთის მიმართულებით ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელებს ზემოთ სასპეირები, სასპეირებს ზემოთ კოლხები, რომლებიც აღწევენ ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფასისი. ეს ოთხი ტომი მოსახლეობს ზღვიდან ზღვამდე (Hdt. IV. 37)²¹. მიდიელებს და კოლხებს შორის ჰეროდოტე ერთადერთ ხალხს ასახელებს (სასპეირები). სასპეირებს მკვლევარები საპირებთან აიგივებენ (საბირები), რომელთაც მოიხსენიებს სხვადასხვა ავტორი (Ap. Rhod II. 392-407; II. 1242-1261; Amm. Marc. XXIX. 286 და სხვა) ფორმით ჰესპერიტები (Xen. An. VII. 8. 25), სვისპიტირისი (Strab.) ამ ტომის ტერიტორია ძალიან მკაფიოდ არის განსაზღვრული წყაროებში. ს. ჯანაშია სასპირების მიწა-წყალს ძველ ურარტუს უკავშირებს²². გ. მელიქიშვილი სასპეირებს უკავშირებს იბერებს, რომლებიც აღმოსავლეთ საქართვე-

²¹ ჰეროდოტე 1975, 262

²² ჯანაშია 1952, 50

ლოში სახლობდნენ.²³ მელიქიშვილი განიხილავს საპირებს, როგორც ქართულ ტომს, რომელიც სათავეში ჩაუდგა აღმოსავლეთ ქართველურ ტომებს და აკონტროლებდა ურარტუს სამეფოს ჩრდილოეთ რეგიონს. ეს გაერთიანება განსაკუთრებით გაძლიერდა ძვ.წ. VII და VI საუკუნის I ნახევარში მას შემდეგ, რაც სამხრეთ კოლხეთის სამეფო კიმერიელებმა დაარბიეს. სასპირებზე მიუთითებს სპერი, ჭოროხის ზემო დინებასთან, სადაც, როგორც ფიქრობს მელიქიშვილი,²⁴ მდებარეობდა გაერთიანების ცენტრი. პიოტროვსკის აზრით²⁵, სასპირები ცხოვრობდნენ არაქსისა და მტკვრის შუა წელში. ელნიცკი²⁶ აღნიშნავს, რომ სახელი სასპირები შემორჩა სასპირიტიდში (რეგიონი სომხეთში) და სახელ ისპირში²⁷ ზედა ჭოროხზე. ცნობა, რომ სასპირები ყოფდნენ კოლხებს მიდიისაგან, მელიქიშვილს აფიქრებინებს, რომ სასპირები სახლობდნენ ამ უზარმაზარ ტერიტორიაზე. თუმცა ამ მოსაზრებას გამოუჩნდნენ ოპონენტები, რომლებიც ეყრდნობოდნენ იმ არგუმენტს, რომ ეს მოსაზრება თავად ეწინააღმდეგებოდა თვითონ ჰეროდოტესთან სხვა ადგილას მოცემულ ცნობას (III, 93-94; VIII, 89), რომ XIII და XVIII სატრაპიებში მოსახლეობდნენ არა მთლიანად საპირები, არამედ მატიენები (ხურიტები) და ალაროიდები (ურარტუელები). ს. ჯანაშიას მიხედვით, მატიენები და ალაროიდები საპირების სახელწოდების ქვეშ იგულისხმებიან. სატრაპიები ძირითადად მრავალტომიანი ოლქები იყო ერთი რომელიმე მთავარი ხალხით და მეზობელი ტომებით. ასეთ გაბატონებულ ხალხად მე-18 ოლქში სასპირ-

²³ Меликишвили 1959, 116,252; Меликишвили 1954, 414

²⁴ Меликишвили 1959, 332

²⁵ Пиотровский 1959, 117

²⁶ Ельницкий 1961, 100

²⁷ Hermann RE II A I. 57

ები უნდა ყოფილიყვნენ. სწორედ ამიტომ, ჰეროდოტე წინა აზრის ოთხ უდიდეს ხალხთა შორის მხოლოდ სასპეირებს ასახელებს. მეცნიერებაში გამოთქმულია ვარაუდი იმის შესახებაც, რომ, შესაძლებელია, სასპეირებში გვქონდეს იგივე ტიპი სიტყვათწარმოებისა, როგორც „სა-ქართველ-ო-ში“ (სა-ო მაწარმოებელი). ს. ჯანაშია ჰეროდოტეს ცნობას საქართველოს შესახებ უძველესად მიიჩნევს, სადაც საუბარია ქართველთა პირველ-საცხოვრისის შესახებ და სადაც იბერ-ქართველი „სასპეირების“ სახით გვევლინებიან.²⁸

რ. გორდეზიანი ფიქრობს, რომ ურარტულ წყაროებში დადასტურებული ამ რეგიონთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელების ენობრივი ანალიზი გვაჩვენებს, რომ შემთხვევათა აბსოლუტურ უმეტესობაში ეს სახელები ქართული სტრუქტურისაა. მათ შორის მრავლადაა ისეთებიც, სადაც გვხვდება ქართულისთვის დამახასიათებელი ცირკუმფლექსით სა-ო წარმოება. შესაბამისად, მეცნიერი მიდის დასკვნამდე, რომ I ათასწლეულის I ნახევარში სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომების მნიშვნელოვანი ნაწილი ქართულენოვანი იყო.²⁹

თ. მიქელაძემ უთითებს, რომ სასპეირები დასავლურ-ქართული ეთნიკური გარემოს ნაწილს წარმოადგენენ. აქემენიდური ხანის სასპეირ-ჰესპერიტები ლოკალიზდებიან მდინარეების: ჭოროხის, ტიგროსის და ევფრატის, აგრეთვე არაქსის სათავეების ზონაში. ეს ადგილები უშუალოდ ეკუთვნის კოლხების ტერიტორიას, სადაც ანტიკური წყაროებით აიეტის სამეფოს

²⁸ ჯანაშია 1952, 50

²⁹ გორდეზიანი 2007, 493

ლოკალიზება ხდება.³⁰ ვ. ლიჩელი ემხრობა ამ მოსაზრებას და თვლის, რომ სასპეირები და კოლხები არა მარტო ერთი ეთნიკური ჯგუფის, არამედ ერთმანეთთან ძალზე ახლოს მდგომი კულტურის მატარებელი ერთეულებია. სასპეირების შემოსვლას დღევანდელი კოლხეთის სამხრეთ რეგიონში არ გამოუწვევია არავითარი კულტურული დისკომფორტი; სასპეირების მიერ შემოტანილი დამწერლობა ორგანულად შეერწყა და მოერგო კოლხურ კულტურას, რაც იმასაც აფიქრებინებს მკვლევარს, რომ ამ ორ ეთნიკურ ჯგუფს ერთი და იგივე – მეგრულ-ჭანური ენა ჰქონდათ. ვ.ლიჩელი ძვ.წ. IV – ახ.წ. IV საუკუნეების კოლხურ და იბერიულ კერამიკაზე გადატანილ ნიშნებს (დაბლაგომი, დაფნარი, ნოქალაქევი, ნანეფიჭმაღე, ვანი, მთისძირი, უფლისციხე, ბაგინეთი, სამთავრო, მცხეთის აკლდამა, მოგვთა კარის სამაროვანი, კარნისხევი, არმაზისხევი) პროტოქართული დამწერლობის ასოებს უკავშირებს და თვლის, რომ ამ ხანაში საქართველოში ადგილობრივი დამწერლობა გამოიყენებოდა, რომლის შემქმნელებადაც სასპეირებს მიიჩნევს.

მთლიანად გასაზიარებელია მოსაზრება, რომ მრავალტომიან ოლქებში დომინანტი ერთი ეთნოსი სახელდებოდა კონკრეტულ ოლქთან დაკავშირებით, ისევე, როგორც საკმაოდ დამაჯერებელია I ათასწლეულის I ნახევარში სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიის ქართულენოვნება ენობრივი ანალიზის საფუძველზე (სა-ო მაწარმოებელი).

ჰეროდოტესთან დაცული ამ სამი ცნობის მეცნიერული კვლევის სურათი, როგორც აღვნიშნე, კიდევ ერთხელ წარმოაჩენს ბერძნული ისტორიოგრაფიის როლს ანტიკური კავკასიის პრობლემატიკის კვლევისას. დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას,

³⁰ იხ. მიქელაძე 1967

რომ მრავალი ეგეოსურ-კავკასიური შეხვედრა ძვ.წ. XIV-XII სს-ის ეპოქამდე აიყვანება, როდესაც „ზღვის ხალხთა“ ერთი ნაწილი კავკასიის ფარგლებამდე აღწევს და სადაც იგი ავტონომურ კოლხურ მოსახლეობას შეერწყმის, რაზეც აშკარად მიუთითებს როგორც ენობრივი, ისე არქეოლოგიური მასალის ანალიზი. ჰეროდოტეს მიერ აიასა და კოლხეთის პარალელურად მოხსენიება ერთი და იმავე ტოპონიმის ორ, ძველ და ახალ სახელწოდებაზე უნდა მიუთითებდეს. ჰეროდოტესთან დაცული ცნობა სასპერიებთან დაკავშირებით შეიძლება შეფასდეს როგორც უძველესი ინფორმაცია ქართველთა საცხოვრებელი ტერიტორიის შესახებ, ხოლო ენობრივი ანალიზის საფუძველზე უნდა ვივარაუდოთ, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომების მნიშვნელოვანი ნაწილი ქართულენოვანი იყო.

ბიბლიოგრაფია:

Astour, Michael. 1965 *Hellenosemitica: An ethnic and cultural study in west semitic impact on mycenaean Greece*, Leiden: Brill Editore

Barnett, R.D. 1969. *the sea Peoples*, CAH, Rev. ed. V. II. Ch. XXVIII. Cambridge: Cambridge University Press

ბაქრაძე, ალექსანდრე. 1889. *ისტორია საქართველოსი უძველესი დროიდან X საუკუნის დასასრულამდე*. ტფილისი.

გორდეზიანი, ლევანი. 2009. *ძველი ისტორიის ნარკვევები*. თბილისი: ლოგოსი

გორდეზიანი, რისმაგი. 2000. ჰეროდოტეს ცნობა კოლხთა წარმოშობის შესახებ, *Λεκτά* თბილისი: ლოგოსი

გორდეზიანი, რისმაგი. 1970. „ილიადა“ და ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიისა და ეთნოგენეზისის საკითხები. თბილისი: თსუ გამომცემლობა

გორდუზიანი, რისმაგი. 2007. *მედიტერანულ-ქართველური მისამართებები III*. თბილისი: ლოგოსი

Drager, P. 1993. Argo Passimelousa: Der Argonautenmythos in der griechischen und römischen Literatur, *Palingenesia 43*, Stuttgart.

Ельницкий, Лев. 1961. *Знания древних о северных странах*. Москва: Географгиз

Fick, August. 1905. *Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht

Haas, Volkert. 1993. *Magie und Mythen im Reich der Hethiter I. Vegetationskulte und Pflanzenmagie*. Hamburg: Merlin Verlag

Hermann. Saspiren. *RE II A I*. 57.

ჰეროდოტე. 1975. თარგმნა თინათინ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი: თსუ

Ivanchik, Askold. 2007. Ocean et la Mer Noire. *Phasis 10 (1)*. Tbilisi: Logos

კაკაბაძე, სარგისი. 1924. ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები. „საისტორიო მოამბე“ I.

Kretschmer, Paul. 1955. Das Sardonische Lachen, *Glotta 39*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht

Lesky, Albin. 1949. Aia. *Wiener Studien 63*. Wien: Verlag der Universität Wien

Меликишвили, Георгий. 1960. *Урартские клинообразные надписи*. Москва: Изд. АН СССР.

Меликишвили, Георгий. 1959. *К истории древней Грузии*, Тбилиси: Изд. АН Грузинской ССР

Меликишвили, Георгий. 1954. *Наири-Урарту*, Тбилиси: Изд. АН Грузинской ССР

მიქელაძე თ. 1967. *ქსენოფონტის “ანაბაზისი”*, თბილისი: მეცნიერება.

მიქელაძე თ. 1957. “სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიისათვის” საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, XIX, №5

Pape, Wilhelm.; Benseler, Gustav Eduard. 1959. *Wörterbuch der griechischen Eigennamen / Bd. 1. A – K.*, Nachdr. d. 3. Aufl., unveränd. Abdr. d. 1911 im Verl. Vieweg, Braunschweig

Пиотровский, Борис. 1954. *рец. На Г. А. Меликишвили. Древневосточные материалы по истории народов Закавказья, I, Наирн-Урарту.* Тбилиси: Изд. АН Грузинской ССР

Пиотровский, Борис. 1959. *Ванское царство.* Москва: Изд-во Восточной Лит-ры

ურუშაძე, აკაკი 1964. *ძველი კოლხეთი.* თბილისი: თსუ

Wiedemann, Afred. 2010. *Herodots Zweites Buch Mit Sachlichen Erläuterungen* (1890). Whitefish (Montana): Kessinger Publishing

ყაუხჩიშვილი, თინა. 1960. *ჰეროდოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ.* თბილისი: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

ჭყონია, ალექსანდრე. 1890. *ისტორიული ნარკვევი ანუ ქრესტომათია საქართველოს ისტორიის უძველესი დროიდან ბაგრატიონთა გამეფებამდე.* ტფილისი.

ჯავახიშვილი, ივანე. 1913. *ქართველი ერის ისტორია.* წ. I-II, 1913.

ჯანაშია, სიმონ. 1952. *შრომები II.* თბილისი : სმა

Ketevan Gardapkhadze

Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Georgia

Herodotus: Information about the Caucasus

Key words: Herodotus; Caucasus; Saspeires

The article aims to analyze several passages from Herodotus that deal with the origins of Colchis, mention both Aea and Colchis and refer to the ethnos of the Saspeires. This information causes scholarly debates even nowadays. Herodotus, whose works are among the earliest sources referring to the Caucasus, was the first to outline a clear concept of Caucasus and offer almost all basic versions of the terms referring to it (ὁ Καύκασος (I 203, 204): the name of the Caucasus, the name of the Caucasian mountain chain Καύκασος (III, 97), as well as Καυκᾶσιον ὄρος (I 104). The article draws on contemporary research findings related to Herodotus' information and foregrounds the role of Greek historiography in the study of ancient Caucasus. Based on a number of sources, it can be argued that Aegean-Caucasian encounters can be traced back to the 14th-12th centuries BC, when one part of the Sea Peoples reached the Caucasus and assimilated with the local Colchian population, which is clearly suggested by linguistic as well as archeological evidence. The parallel mention of Aea and Colchis by the Greek historiographer must indicate two, old and new versions of the same place name. Herodotus' information about the Saspeires can be qualified as the earliest information about the settlement area of Georgians, while linguistic analysis suggests that the major part of the tribes settling the territory of Georgia spoke a Kartvelian language.